

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет

Кафедра міжнародного та європейського права

КУРСОВА РОБОТА

на тему:

**«ДОГОВІР ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ
УКРАЇНИ ТА КРАЇН КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ЄВРОПИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ»**

Студента 3 курсу МП-31 групи

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Галанджій Андрій Володимирович

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри міжнародного та європейського
права

Саванець Людмила Михайлівна

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ЯК ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	6
1.1. Поняття, сутність та значення договору в цивільному праві.....	6
1.2. Історичний розвиток договірної права у країнах континентальної Європи.....	10
1.3. Принципи свободи договору та добросовісності у цивільно-правових відносинах.....	14
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ЄВРОПИ.....	18
2.1. Укладення, зміна та припинення договору за законодавством України.....	18
2.2. Порівняльно-правова характеристика договірної права України, Німеччини та Франції.....	20
2.3. Проблеми гармонізації договірної права України з правом Європейського Союзу.....	23
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Договір як правовий інститут займає центральне місце у системі цивільного права, оскільки саме через договірні конструкції реалізується переважна більшість майнових та немайнових відносин між учасниками цивільного обороту. В умовах євроінтеграційного курсу України, закріпленого на конституційному рівні, дослідження договірного права набуває особливого значення, адже гармонізація вітчизняного цивільного законодавства з правом Європейського Союзу є одним із пріоритетних завдань правової реформи. Договірне право є тією сферою, де зближення правових систем відбувається найбільш інтенсивно, оскільки воно безпосередньо впливає на умови здійснення господарської діяльності, захист прав споживачів та забезпечення правової визначеності у цивільному обороті.

Порівняльне вивчення договірного права України та країн континентальної Європи, зокрема Німеччини та Франції, дозволяє виявити як спільні риси, зумовлені належністю всіх трьох систем до романо-германської правової сім'ї, так і суттєві відмінності у конкретних правових підходах. Ці відмінності мають важливе практичне значення для визначення оптимальних напрямів удосконалення вітчизняного законодавства, адже досвід розвинених правових систем є цінним орієнтиром у цьому процесі. Водночас механічне перенесення іноземних правових конструкцій без урахування особливостей вітчизняної правової системи є неприйнятним, що робить порівняльно-правові дослідження особливо актуальними та методологічно відповідальними.

Стан дослідження теми. Проблематика договірного права традиційно привертає значну увагу вітчизняних і зарубіжних цивілістів. Серед українських дослідників вагомий внесок у розробку питань договірного права зробили В. В. Луць, який досліджував сутність і зміст цивільно-правового договору та його роль як регулятора цивільних відносин, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та Р. А. Майданик, під редакцією яких підготовлено

фундаментальні підручники з цивільного права. Питання рекодифікації цивільного законодавства України в контексті євроінтеграції досліджувалися під керівництвом Н. С. Кузнецової. Проблеми порівняльного цивільного права та особливості правового регулювання договорів у зарубіжних країнах висвітлювалися у працях С. І. Шимон та С. В. Васильєва. Реформування цивільного права в умовах євроінтеграції досліджувалося К. Р. Резворович та колективом авторів.

Метою курсової роботи є комплексне дослідження договору як правового інституту в цивільному праві України та країн континентальної Європи, виявлення спільних рис і відмінностей у правовому регулюванні договірних відносин, а також визначення основних проблем і перспектив гармонізації вітчизняного договірного права з правом ЄС.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

1. розкрити поняття, сутність та значення договору в цивільному праві;
2. дослідити історичний розвиток договірного права у країнах континентальної Європи;
3. охарактеризувати принципи свободи договору та добросовісності у цивільно-правових відносинах;
4. проаналізувати правове регулювання укладення, зміни та припинення договору за законодавством України;
5. здійснити порівняльно-правову характеристику договірного права України, Німеччини та Франції;
6. визначити проблеми гармонізації договірного права України з правом Європейського Союзу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері правового регулювання договору як інституту цивільного права.

Предметом дослідження є норми цивільного законодавства України та країн континентальної Європи, що регулюють договірні відносини, а також доктринальні підходи до розуміння договору як правової категорії.

Методи дослідження. У роботі використовуються такі методи: діалектичний метод – для дослідження договору як правового явища у його розвитку та взаємозв'язках; порівняльно-правовий метод – для зіставлення договірного права України, Німеччини та Франції; історико-правовий метод – для дослідження еволюції договірного права у країнах континентальної Європи; системно-структурний метод – для аналізу внутрішньої будови договірного інституту та його місця в системі цивільного права; формально-юридичний метод – для тлумачення норм цивільного законодавства України та зарубіжних країн.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, що включають шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел (25 найменувань). Загальний обсяг роботи – 32 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ЯК ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Поняття, сутність та значення договору в цивільному праві

Договір як правова категорія посідає центральне місце в системі цивільного права, оскільки саме через договірні конструкції реалізується переважна більшість майнових та немайнових відносин між фізичними і юридичними особами. Договір є тим правовим інструментом, який дозволяє суб'єктам цивільних правовідносин самостійно визначати умови своєї взаємодії, встановлювати права та обов'язки, розподіляти ризики і відповідальність. Без перебільшення можна стверджувати, що договір є основним двигуном цивільного обороту, адже саме він забезпечує переміщення матеріальних благ, надання послуг, виконання робіт та задоволення найрізноманітніших потреб учасників суспільного життя. Дослідження поняття, сутності та значення договору дозволяє не лише зрозуміти його правову природу, але й окреслити місце цього інституту в загальній системі цивільного права України.

Визначення поняття договору є вихідним для розуміння всієї системи договірної права. У доктринальному сенсі договір традиційно розглядається як двостороннє або багатостороннє правочинне волевиявлення, спрямоване на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Водночас таке визначення не є вичерпним, оскільки договір поєднує в собі кілька самостійних правових аспектів: він є одночасно юридичним фактом, правовідносинами та документом, що фіксує домовленості сторін. Кожен із зазначених аспектів розкриває певний зріз правової природи договору, і лише у сукупності вони дають повне уявлення про це явище. Відповідно до чинного цивільного законодавства України, договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, що закріплено у статті 626 Цивільного кодексу України. Ця норма є основоположною для розуміння договору як правового явища, хоча доктрина

значно ширше трактує його зміст, враховуючи не лише формальні, але й функціональні характеристики [16, с. 92].

Сутність договору як правового явища визначається його функціональним призначенням у механізмі правового регулювання. Договір виконує регулятивну функцію, оскільки він є самостійним джерелом правил поведінки для сторін, які його уклали. У цьому розумінні договір нерідко порівнюють із законом для його учасників, адже умови договору є обов'язковими для виконання тими особами, які досягли відповідної домовленості. Окрім регулятивної, договір виконує охоронну функцію, забезпечуючи захист законних інтересів сторін у разі порушення договірних зобов'язань. Крім того, договір є засобом координації діяльності суб'єктів цивільних правовідносин, оскільки дозволяє узгоджувати їхні взаємні права та обов'язки відповідно до спільних цілей. Важливою є також інформаційна функція договору, що полягає у фіксації умов правовідносин і забезпеченні їх визначеності та передбачуваності для всіх зацікавлених осіб. Функціональна різноманітність договору свідчить про його унікальну роль у правовій системі – роль, яка не може бути повноцінно замінена жодним іншим правовим інститутом [13, с. 22].

Значення договору як правового інституту виявляється насамперед у тому, що він є основним правовим засобом організації товарно-грошових відносин у суспільстві. Ринкова економіка функціонує переважно через договірні зв'язки між її учасниками: виробниками, споживачами, постачальниками, фінансовими установами та органами публічної влади. Саме договір дозволяє встановлювати гнучкі правові зв'язки між суб'єктами господарювання, які не могли б виникнути виключно на підставі закону. Договір є засобом децентралізованого правового регулювання, що забезпечує автономію волі учасників цивільного обороту та їхню здатність самостійно формувати умови власних правовідносин. Така автономія є принциповою цінністю приватного права, яка відрізняє його від публічно-правового регулювання, де поведінка суб'єктів визначається переважно нормами,

встановленими державою. Значення договору не обмежується лише економічною сферою – він є важливим інструментом реалізації особистих немайнових прав, сімейних відносин, а також захисту прав споживачів та інших соціально вразливих категорій осіб [9, с. 487].

Класифікація договорів у цивільному праві є важливим теоретичним питанням, що має практичне значення для визначення правового режиму кожного конкретного договірної типу. Цивільне законодавство України виділяє численні види договорів залежно від різних класифікаційних критеріїв. За характером розподілу прав та обов'язків між сторонами договори поділяються на односторонні та двосторонні (взаємні). Односторонній договір породжує обов'язки лише для однієї сторони при наявності права вимоги у іншої, тоді як двосторонній – покладає взаємні права та обов'язки на обидві сторони. За ознакою оплатності договори поділяються на відплатні та безвідплатні: у відплатному договорі одна сторона отримує винагороду або інший еквівалент за виконання своїх обов'язків, тоді як безвідплатний договір передбачає надання певного блага без зустрічного надання. Окремою класифікаційною ознакою є момент виникнення договору: консенсуальні договори вважаються укладеними з моменту досягнення угоди між сторонами, тоді як реальні – лише з моменту передачі речі або вчинення іншої дії. Поділ договорів на іменні та безіменні відображає ступінь їх нормативної регламентації: іменні договори мають спеціальне правове регулювання в законодавстві, тоді як безіменні укладаються на підставі загальних засад договірної права [25, с. 341].

Структура договору як правового документа включає кілька обов'язкових елементів, без яких договір не може вважатися дійсним та породжувати правові наслідки для сторін. Насамперед це стосується умов договору, які поділяються на істотні, звичайні та випадкові. Істотними є умови, без погодження яких договір не може вважатися укладеним: це предмет договору, а також інші умови, що визнані істотними за законом або необхідні для договорів даного виду. Звичайні умови договору відображають типові для

даного виду договорів положення, що встановлені законом і застосовуються автоматично, якщо сторони не домовилися про інше. Випадкові умови – це умови, що включаються до договору за взаємною згодою сторін і відхиляються від звичайних умов або доповнюють їх. Зміст договору формується саме через сукупність його умов, що визначають поведінку сторін та правові наслідки їхніх дій у рамках договірних відносин. Важливе значення має також форма договору – спосіб зовнішнього вираження волевиявлення сторін, що може бути усною, письмовою або нотаріальною залежно від виду договору та вимог закону. Дотримання вимог щодо форми договору є умовою його дійсності у випадках, прямо передбачених законом, і суттєво впливає на можливість доведення факту укладення договору та його змісту у разі виникнення спору між сторонами.

Суб'єктний склад договору визначається загальними засадами правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин. Сторонами договору можуть виступати фізичні особи, юридичні особи, а також держава Україна, Автономна Республіка Крим та територіальні громади в особі уповноважених органів. Для дійсності договору необхідно, щоб кожна зі сторін мала відповідну цивільну правоздатність та дієздатність, а волевиявлення кожної сторони було вільним, усвідомленим та відповідало її внутрішній волі. Ваді волі або волевиявлення є підставою для визнання договору недійсним, що підкреслює значення справжнього та вільного волевиявлення як необхідної передумови договірної зобов'язання. У разі представництва волевиявлення від імені сторони здійснює її представник у межах наданих йому повноважень, що також визначає правові наслідки укладеного договору безпосередньо для особи, яку представляють.

Таким чином, договір як правовий інститут цивільного права є складним, багатоаспектним явищем, що охоплює водночас юридичний факт, правовідносини та документальне відображення домовленостей сторін. Його поняття, сутність і значення розкриваються через функціональну роль у механізмі правового регулювання цивільних відносин, через класифікаційні

ознаки, що дозволяють систематизувати різноманіття договірних форм, а також через структурні елементи, що забезпечують його юридичну дійсність та практичну ефективність. Договір є незамінним правовим інструментом, що забезпечує динамічний розвиток цивільного обороту, реалізацію автономії волі учасників приватноправових відносин та досягнення балансу між їхніми взаємними інтересами.

1.2. Історичний розвиток договірного права у країнах континентальної Європи

Договірне право континентальної Європи формувалося протягом тривалого історичного періоду, охоплюючи кілька якісно відмінних етапів, кожен із яких залишив суттєвий слід у сучасних правових системах. Витоки цього розвитку сягають античності, де перші спроби впорядкування договірних відносин здійснювалися в рамках звичаєвого права давніх греків та, особливо, у розвиненій правовій системі Стародавнього Риму. Саме римське приватне право заклало ті концептуальні засади, на яких у подальшому виросло все континентально-європейське договірне право: принцип *pacta sunt servanda*, класифікація контрактів на реальні та консенсуальні, концепція зобов'язання як правового зв'язку між кредитором і боржником. Відтак розуміння сучасного договірного права неможливе без звернення до його глибокого історичного коріння, яке визначило як теоретичний фундамент, так і конкретні нормативні рішення, що застосовуються в правових системах Європи й донині.

Римське право є відправною точкою будь-якого дослідження договірного права в контексті континентально-європейської традиції. У класичний період римського права сформувалася розгалужена система *contractus*, що охоплювала різноманітні договірні типи – *emptio-venditio* (купівля-продаж), *locatio-conductio* (найм), *mandatum* (доручення), *mutuum* (позика) та інші. Кожен із цих типів мав чітко визначений предмет, порядок укладення та правові наслідки невиконання. Поряд із системою *contractus*

римське право визнавало й так звані *pacta* – неформальні угоди, що спочатку не мали позовного захисту, однак поступово набули юридичної сили завдяки претурській практиці та пізнішим законодавчим реформам. Особливого значення набула розроблена римськими юристами концепція волевиявлення як необхідного елемента договору, що відкрила шлях до розуміння договору як свідомого акту, спрямованого на досягнення правових наслідків. Кодифікація юстиніанівської епохи систематизувала надбання класичного права і передала їх середньовічній Європі, де вони стали основою для подальшого розвитку правової думки [24, с. 87].

Середньовічне право Європи розвивалося в умовах правового партикуляризму – існування численних місцевих правових систем, цехових і торговельних звичаїв, канонічного та ленного права. Рецепція римського права, яка активно відбувалася починаючи з XI–XII століть у Болонському університеті та інших центрах правової освіти, забезпечила поширення римської договірної доктрини по всій континентальній Європі. Глосатори та постглосатори адаптували римські конструкції до потреб середньовічного суспільства, розробляючи коментарі та систематичні трактати, що стали підґрунтям для подальших кодифікаційних зусиль. Паралельно розвивалося купецьке право – *lex mercatoria*, яке регулювало торговельні відносини незалежно від місцевого законодавства і виробило власні договірні стандарти, орієнтовані на потреби міжнародної торгівлі. Канонічне право, у свою чергу, внесло у договірну доктрину концепцію добросовісності та моральної відповідальності за порушення даного слова, що суттєво збагатило розуміння договірного зобов'язання порівняно з чисто формалістичним підходом пізнього римського права. Взаємодія цих різних правових традицій у середньовічній Європі створила ту правову різноманітність, що стала вихідним матеріалом для великих кодифікацій нового часу [14, с. 203].

Епоха Просвітництва та природно-правова школа XVII–XVIII століть здійснили переворот у теоретичному осмисленні договору. Гуго Гроцій, Самюель Пуфендорф та інші мислителі цієї доби розробили концепцію

договору як вираження природної свободи людини, здатної самостійно визначати умови власних правовідносин без втручання держави. Ця ідея набула конкретного юридичного змісту через принцип автономії волі – найважливіший принцип сучасного договірного права, згідно з яким сторони вільні у виборі контрагента, визначенні змісту договору та його форми в межах, встановлених законом. Природно-правова концепція договору підкреслювала, що зобов'язальна сила договору ґрунтується не на формальних ритуалах, характерних для архаїчного права, а на самому факті досягнення вільної угоди між сторонами. Це теоретичне обґрунтування мало революційний характер для свого часу і безпосередньо вплинуло на формулювання засад договірного права у великих кодифікаціях кінця XVIII – початку XIX століття, насамперед у французькому Цивільному кодексі 1804 року та пруському Загальному земельному праві 1794 року.

Французький Цивільний кодекс 1804 року, відомий як Кодекс Наполеона, став першою великою кодифікацією договірного права в Новій Європі і справив колосальний вплив на правові системи більшості континентально-європейських та багатьох інших держав. Кодекс закріпив принцип консенсуалізму – договір вважається укладеним з моменту досягнення угоди між сторонами без будь-яких додаткових формальних вимог, якщо інше не встановлено законом. Цим була завершена тривала еволюція від формалістичного римського *contractus* до сучасного розуміння договору як вираження волевиявлення. Кодекс Наполеона чітко закріпив обов'язкові умови дійсності договору: згоду сторін, їхню дієздатність, визначений предмет та законну підставу – *cause*, яка у французькій доктрині відігравала роль юридичного обґрунтування зобов'язання. Ця система суттєво відрізнялася від підходу, прийнятого в інших правових традиціях, і породила власну розгалужену доктрину, що розвивалася протягом двох наступних століть. Реформа французького договірного права 2016 року суттєво оновила відповідні положення Цивільного кодексу, скасувавши традиційну концепцію

cause і замінивши її більш функціональними критеріями, що наближає французьке право до загальноєвропейських стандартів [6, с. 118].

Германське договірне право пройшло дещо інший шлях розвитку. Прийняття Німецького цивільного уложення 1896 року (BGB), яке набрало чинності 1 січня 1900 року, ознаменувало появу принципово нової кодифікаційної моделі, побудованої на засадах пандектної науки та системного підходу до правового регулювання. BGB відрізнялося від Кодексу Наполеона значно більшим ступенем абстрактності та системністю: загальна частина містила уніфіковані положення про правочини, волевиявлення, дієздатність та представництво, що застосовувалися до всіх видів договорів. Поняття угоди (Einigung) як взаємного волевиявлення сторін стало центральним для германської договірної конструкції. Важливою особливістю BGB стала концепція абстрактності речового договору, що відокремлювала зобов'язальні наслідки угоди від речових наслідків передачі майна – підхід, що не мав аналогів у французькому праві та суттєво вплинув на порівняльно-правові дослідження договірних систем.

Подальший розвиток договірного права у країнах континентальної Європи у XX столітті позначений впливом ідей соціальної держави, захисту споживачів та формуванням права Європейського Союзу. Масова стандартизація договорів, поширення договорів приєднання та захист слабшої сторони у договірних відносинах стали новими викликами для традиційного договірного права, що ґрунтувалося на ідеї формальної рівності сторін. Законодавство про захист прав споживачів, вимоги про прозорість умов стандартних договорів і контроль над несправедливими умовами суттєво обмежили принцип свободи договору, підпорядкувавши його вимогам справедливості та соціального захисту. Ці тенденції у повній мірі відображені у директивах ЄС, що гармонізували договірне право держав-членів і поступово формують єдиний правовий простір у цій сфері.

Таким чином, договірне право континентальної Європи пройшло багатовіковий шлях від архаїчних форм римських контрактів до сучасних

кодифікацій і наднаціонального регулювання. Кожен із етапів цього розвитку вніс суттєвий внесок у формування сучасної системи договірного права, збагативши її теоретичний фундамент і практичний інструментарій. Римська спадщина, природно-правові ідеї Просвітництва, великі кодифікації XIX століття та сучасні соціально орієнтовані тенденції утворюють складний, але внутрішньо узгоджений комплекс, що становить правову основу договірних відносин у країнах континентально-правової традиції.

1.3. Принципи свободи договору та добросовісності у цивільно-правових відносинах

Принципи свободи договору та добросовісності є двома фундаментальними засадами, на яких ґрунтується вся система цивільно-правового регулювання договірних відносин. Ці принципи відображають базові цінності приватного права: з одного боку, автономію волі учасників цивільного обороту та їхнє право самостійно визначати умови власних правовідносин, а з іншого – необхідність забезпечення справедливості, чесності та поважання законних інтересів усіх учасників правовідносин. Поєднання свободи та добросовісності є не протиріччям, а діалектичною єдністю, що забезпечує збалансований і функціональний механізм договірного права. Належне розуміння цих принципів є необхідним для правильного тлумачення та застосування норм цивільного законодавства у практиці договірних відносин.

Принцип свободи договору є одним із наріжних каменів сучасного приватного права і виражає ідею про те, що суб'єкти цивільних правовідносин мають право на власний розсуд укладати або не укладати договори, обирати контрагентів, визначати вид і зміст договору, а також обирати його форму в межах, встановлених законом. Свобода договору не є абсолютною і зазнає певних обмежень, зумовлених необхідністю захисту прав третіх осіб, публічних інтересів і слабшої сторони договору, однак у своїй основі вона залишається пріоритетним принципом регулювання приватноправових

відносин. У структурному відношенні свобода договору охоплює кілька складових елементів: свободу укласти або не укласти договір; свободу у виборі контрагента; свободу визначати вид договору, зокрема право укласти договори, що не передбачені законом, за умови їхньої відповідності загальним засадам цивільного законодавства; свободу визначати умови договору за взаємною згодою сторін. Кожна з цих складових має самостійне теоретичне та практичне значення, і обмеження будь-якої з них потребує належного законодавчого обґрунтування [20, с. 97].

Обмеження принципу свободи договору є допустимими лише у суворо визначених законом випадках і не можуть мати характеру свавільного втручання держави у приватні правовідносини. Найбільш поширеними підставами таких обмежень є захист прав споживачів, вимоги публічного порядку та добрих звичаїв, необхідність захисту третіх осіб, а також спеціальне регулювання у сферах природних монополій, надання публічних послуг та у деяких інших галузях. Законодавство про захист прав споживачів є найяскравішим прикладом обмеження свободи договору на користь слабшої сторони: воно встановлює мінімальний стандарт захисту споживачів, від якого підприємці не можуть відступити навіть за взаємною згодою сторін. Обов'язковий укладений договір є ще одним прикладом обмеження свободи укласти або не укласти договір: у певних визначених законом ситуаціях суб'єкт, що займає домінуюче становище або здійснює діяльність у сфері публічного інтересу, зобов'язаний укласти договір на вимогу контрагента. Ці обмеження не суперечать сутності принципу свободи договору, а лише окреслюють межі його правомірного застосування відповідно до потреб суспільного регулювання [12, с. 121].

Принцип добросовісності займає особливе місце у системі цивільно-правових принципів, оскільки він є одночасно і загальним принципом цивільного права, і конкретним регулятором поведінки сторін у договірних відносинах. Добросовісність як правова категорія передбачає, що учасники цивільних правовідносин зобов'язані діяти чесно, не вводячи в оману

контрагентів та не зловживаючи власними правами на шкоду іншим особам. Цей принцип виконує кілька важливих функцій у механізмі правового регулювання: він є критерієм тлумачення договірних умов, підставою для заповнення прогалин у договорі, інструментом контролю за несправедливими умовами стандартних договорів та засобом обмеження зловживань правом. Особлива роль добросовісності проявляється на преддоговірному етапі, де вона зобов'язує потенційних сторін діяти чесно у ході переговорів та розкривати суттєву інформацію, без якої контрагент не міг би прийняти обґрунтоване рішення про укладення договору. Порушення вимог добросовісності на цьому етапі може тягнути за собою відповідальність у формі відшкодування збитків, навіть якщо договір так і не був укладений – це концепція *culpa in contrahendo*, запозичена з германської правової традиції [5, с. 10].

Взаємодія принципів свободи договору та добросовісності є однією з найцікавіших проблем теорії договірного права. На перший погляд, ці принципи перебувають у напрузі між собою: свобода договору акцентує на автономії волі та невтручанні в договірні відносини, тоді як добросовісність передбачає певні зовнішні обмеження поведінки сторін. Однак при ближчому розгляді виявляється, що ці принципи не суперечать, а взаємно доповнюють один одного. Свобода договору є дійсно реальною лише тоді, коли всі учасники договірних відносин діють добросовісно, не вдаючись до маніпуляцій, обману або примусу. Добросовісність, у свою чергу, не є запереченням свободи, а умовою її справжньої реалізації – вона гарантує, що свобода однієї сторони не перетвориться на інструмент пригноблення інтересів іншої. Таким чином, ці принципи утворюють нерозривну пару, що забезпечує одночасно динаміку та стабільність договірних відносин у цивільному праві [18, с. 178].

Реалізація принципів свободи договору та добросовісності в українському цивільному праві здійснюється через систему норм Цивільного кодексу України, а також спеціального законодавства у відповідних сферах.

Стаття 3 ЦКУ закріплює добросовісність, розумність та справедливість як загальні засади цивільного законодавства, а свобода договору прямо передбачена статтею 627 ЦКУ. Ці норми є відправними точками для тлумачення конкретних договірних відносин і застосовуються судами при вирішенні спорів, пов'язаних із тлумаченням договору, визначенням наслідків його невиконання та захистом від несправедливих договірних умов. Розвиток правозастосовної практики у цій сфері демонструє поступове утвердження принципу добросовісності як самостійного регулятора, здатного не лише доповнювати або обмежувати конкретні нормативні приписи, але й слугувати самостійною підставою для захисту порушених цивільних прав. Водночас практика застосування цих принципів в Україні ще перебуває у стадії формування і поступово наближається до стандартів континентально-європейського права.

Отже, принципи свободи договору та добросовісності є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими засадами договірного права, що разом забезпечують баланс між автономією волі учасників договірних відносин та вимогами справедливості, чесності і поваги до законних інтересів усіх залучених осіб. Їхнє належне розуміння та застосування є необхідною умовою ефективного функціонування договірного права як інструменту регулювання цивільних відносин.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Укладення, зміна та припинення договору за законодавством України

Договірні відносини в цивільному праві України проходять кілька послідовних стадій свого існування: виникнення (укладення), можливу зміну та припинення. Кожна з цих стадій регулюється спеціальними нормами цивільного законодавства і має власні правові особливості, що суттєво впливають на права та обов'язки сторін. Розуміння правового механізму укладення, зміни та припинення договору є необхідним для забезпечення належного захисту інтересів учасників договірних відносин і правильного застосування норм чинного законодавства. Динамічний характер договірних правовідносин вимагає від законодавця та правозастосовних органів особливої уваги до регулювання кожної з цих стадій, оскільки від їх правильного визначення залежить правова визначеність усього договірного зобов'язання.

Укладення договору є першою і основоположною стадією, яка визначає виникнення договірних правовідносин. Відповідно до чинного цивільного законодавства України, договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір (оферту), відповіді про прийняття цієї пропозиції (акцепту). Ця конструкція оферти та акцепту є класичною для континентально-правової традиції і дозволяє чітко визначити момент виникнення договірного зобов'язання. Оферта – це пропозиція укласти договір, адресована одній або кільком конкретним особам і яка містить усі істотні умови майбутнього договору. Для набуття юридичної сили оферта повинна бути достатньо визначеною і відображати намір оферента вважати себе зв'язаним договором у разі її прийняття. Акцепт, у свою чергу, є відповіддю особи, якій адресована оферта, про її прийняття; він повинен бути повним і безумовним – будь-які доповнення або відхилення від умов оферти розглядаються як нова оферта (контроферта), а не як акцепт [2].

Загальна конституційна засада свободи економічної діяльності та захисту власності є важливим правовим контекстом, у якому розгортається система договірних права України. Конституційні норми про захист права власності, свободу підприємницької діяльності та договірних відносин утворюють конституційну основу для детального цивільно-правового регулювання укладення і виконання договорів [1]. Перехід від конституційного рівня до конкретних норм цивільного законодавства забезпечує системну узгодженість правового регулювання та гарантує, що цивільно-правові механізми укладення договорів відповідають основоположним конституційним цінностям правової держави.

Правове регулювання зміни договору є не менш важливим, ніж регламентація його укладення. Зміна договору можлива як за взаємною згодою сторін, так і в односторонньому порядку – однак остання допускається лише у випадках, передбачених договором або законом. Принцип стабільності договору передбачає, що умови договору, погоджені сторонами при його укладенні, мають зберігати свою силу протягом усього строку дії договору, і будь-яке відступлення від них можливе лише на підставах, що мають достатнє правове обґрунтування. Серед підстав для зміни договору у судовому порядку особливе місце займає суттєва зміна обставин, що є одним із найцікавіших і дискусійних інститутів цивільного права. Суттєвою вважається така зміна обставин, при якій, якби сторони могли її передбачити, договір взагалі не був би укладений або був би укладений на значно відмінних умовах. Застосування цього інституту потребує ретельного аналізу конкретних обставин справи та балансування між принципами стабільності договору і справедливості у розподілі ризиків між сторонами [8, с. 143].

Форма зміни договору, як правило, має відповідати формі самого договору: якщо договір був укладений у письмовій формі, то його зміна також повинна здійснюватися письмово, якщо у нотаріальній – нотаріально. Ця вимога спрямована на забезпечення правової визначеності та доказової бази у разі виникнення спорів між сторонами щодо фактичних умов договору після

його зміни. Недотримання вимог щодо форми зміни договору може мати різні правові наслідки залежно від конкретного виду договору та характеру змін – від недійсності відповідних змін до можливості доведення факту їх узгодження іншими доказами за певних умов [15, с. 76].

Припинення договору є завершальною стадією його існування і може відбуватися на різних підставах. Найбільш природною підставою є належне виконання договору: коли обидві сторони в повному обсязі та у встановлений строк виконали свої зобов'язання, договірне зобов'язання припиняється. Поряд із виконанням, зобов'язання може припинятися зарахуванням, поєднанням боржника та кредитора в одній особі, прощенням боргу, неможливістю виконання, смертю фізичної особи або ліквідацією юридичної особи у визначених законом випадках. Окремим і практично важливим способом припинення договору є його розірвання – припинення договірного зобов'язання до моменту його повного виконання на підставі взаємної згоди сторін або рішення суду. Розірвання договору в судовому порядку може бути пов'язане з суттєвим порушенням договору однією зі сторін або із суттєвою зміною обставин, і в цьому випадку сторона, що ініціює розірвання, повинна довести наявність відповідних підстав [17, с. 204].

Таким чином, правовий механізм укладення, зміни та припинення договору за законодавством України являє собою розгалужену систему норм, що регулюють всі стадії існування договірного зобов'язання. Від правильного розуміння та застосування цих норм залежить забезпечення стабільності договірних відносин, захист законних інтересів сторін і підтримання належного рівня правової визначеності у цивільному обороті.

2.2. Порівняльно-правова характеристика договірного права України, Німеччини та Франції

Порівняльне дослідження договірного права є одним із найбільш продуктивних методів розуміння переваг і недоліків тієї чи іншої правової системи, виявлення тенденцій розвитку та пошуку оптимальних правових

рішень. Зіставлення договірного права України, Німеччини та Франції дозволяє виявити як спільні риси, обумовлені належністю всіх трьох систем до континентально-правової традиції, так і суттєві відмінності, що склалися внаслідок різних шляхів правового розвитку та особливостей правової культури. Усі три системи є яскравими представниками романо-германської правової сім'ї, однак кожна з них виробила власні підходи до вирішення ключових питань договірного права, що робить їхнє порівняльне вивчення особливо цікавим і пізнавальним.

Фундаментальна відмінність між французьким і германським підходами до регулювання договору полягає у різних теоретичних конструкціях, покладених в основу договірного зобов'язання. Французьке право традиційно ґрунтувалося на концепції *cause* – юридичного обґрунтування договірного зобов'язання, що слугувало критерієм його дійсності та законності. Ця концепція відображала прагнення французького права до оцінки не лише формальних, але й матеріальних підстав договірного зобов'язання. Реформа 2016 року скасувала традиційну *cause*, замінивши її вимогою наявності законного змісту договору, що наблизило французьке право до більш функціональних сучасних підходів. Германське право, натомість, відмовилося від концепції *cause* з самого початку, обравши шлях суворого розмежування між зобов'язальним та речовим договорами і розробки абстрактної теорії правочинів, що єдино застосовується до всіх видів договорів незалежно від їхнього економічного змісту [21, с. 169].

Українське договірне право, що формувалося під одночасним впливом радянської цивілістики та рецепції континентально-правових традицій, поєднує елементи обох зазначених підходів. Цивільний кодекс України 2003 року суттєво наблизив вітчизняне договірне право до стандартів континентальної Європи, відмовившись від надмірного формалізму радянського цивільного права і закріпивши сучасні принципи свободи договору, добросовісності та розумності. Водночас низка особливостей вітчизняного регулювання договірних відносин не має прямих аналогів у

французькому чи германському праві, що свідчить про самотність шляху розвитку українського цивільного права. Зокрема, паралельне існування Цивільного та Господарського кодексів України породжує специфічні проблеми розмежування цивільно-правових та господарсько-правових договорів, що не характерно для французької та германської правових систем з їхньою більш уніфікованою системою приватноправового регулювання [4, с. 231].

Вимоги щодо форми договору є ще однією сферою, де між трьома порівнюваними системами існують помітні відмінності. Французьке право дотримується принципу консенсуалізму значно послідовніше, ніж германське: більшість договорів у французькому праві вважається укладеними в момент досягнення угоди, без будь-яких формальних вимог. Натомість для певних категорій договорів – передусім у сфері нерухомості та у споживчих відносинах – встановлені спеціальні формальні вимоги, покликані захистити сторони від необдуманих рішень. Германське право також базується на принципі відсутності обов'язкової форми, однак система формальних вимог тут більш розгалужена і включає, зокрема, вимогу письмової форми для поруки та дарування нерухомості. Українське законодавство встановлює розгорнуту систему вимог щодо форми договорів, включаючи усну, письмову та нотаріальну форму, причому перелік договорів, що потребують нотаріального посвідчення, є досить широким порівняно з обома розглянутими системами [3, с. 674].

Відповідальність за порушення договору також регулюється по-різному в трьох порівнюваних системах. Французьке право традиційно підходить до питання відповідальності з позиції виконання зобов'язання в натурі як пріоритетного способу захисту, тоді як відшкодування збитків виступає субсидіарним засобом. Германське право більш гнучко поєднує можливості виконання в натурі та відшкодування збитків, надаючи кредитору значний вибір засобів захисту залежно від конкретних обставин. У обох системах важливе значення має поняття вини як умови відповідальності за порушення

договору, хоча сучасна тенденція полягає у розширенні сфери суворої відповідальності незалежно від вини. Українське законодавство у цьому відношенні також еволюціонує у напрямі розширення можливостей кредитора щодо захисту своїх інтересів, хоча традиційна концепція вини як умови відповідальності залишається значущою у вітчизняній доктрині [7, с. 198].

Особливий інтерес представляє порівняння систем захисту слабшої сторони договору в трьох правових системах. Французьке і германське право мають розвинені механізми контролю за справедливістю договірних умов, насамперед у споживчих договорах і договорах приєднання. Обидві системи запровадили спеціальне законодавство про несправедливі умови договорів, що ґрунтується на відповідних директивах ЄС. Для германського права також характерний контроль за загальними умовами правочинів через спеціальні норми BGB, що передбачають недійсність умов, які надмірно обтяжують одну зі сторін. Україна, попри наявність відповідного законодавства про захист прав споживачів, поки що не виробила такого ж розвиненого механізму захисту від несправедливих договірних умов, що є одним із напрямів подальшого вдосконалення вітчизняного договірного права [23, с. 415].

Отже, порівняльний аналіз договірного права України, Німеччини та Франції свідчить про глибоке спільне коріння цих систем у романо-германській правовій традиції при наявності суттєвих відмінностей у конкретних правових рішеннях. Для України досвід французького та германського договірного права є важливим орієнтиром у процесі вдосконалення вітчизняного цивільного законодавства, зокрема в частині розвитку механізмів захисту слабшої сторони, модернізації системи договірної відповідальності та гармонізації з вимогами права ЄС.

2.3. Проблеми гармонізації договірного права України з правом Європейського Союзу

Процес гармонізації договірного права України з правом Європейського Союзу є одним із найбільш актуальних та складних завдань сучасного етапу

розвитку вітчизняного цивільного законодавства. Цей процес нерозривно пов'язаний із загальним курсом України на євроінтеграцію, закріпленим на конституційному рівні, і передбачає не лише формальне наближення нормативних актів, але й глибоку трансформацію правової культури, правозастосовної практики та правової освіти. Гармонізація договірного права є комплексним процесом, що зачіпає широке коло питань – від загальних принципів договірного права до конкретних правил укладення та виконання окремих видів договорів. Розуміння проблем, що виникають у цьому процесі, є необхідним для визначення перспектив і напрямів подальшого розвитку вітчизняного договірного права.

Правова основа гармонізації договірного права України з правом ЄС закладена передусім у Угоді про асоціацію між Україною та ЄС 2014 року, яка встановлює конкретні зобов'язання України щодо наближення її законодавства до *acquis communautaire* у низці ключових сфер приватноправового регулювання. Угода про асоціацію передбачає адаптацію українського законодавства до цілої низки директив ЄС у сфері захисту прав споживачів, електронної комерції, дистанційних договорів та договорів поза торговельними приміщеннями, а також у сфері несправедливих умов у споживчих договорах. Виконання цих зобов'язань вимагає не лише внесення відповідних змін до чинного законодавства, але й перегляду концептуальних підходів до регулювання ряду договірних інститутів. При цьому важливо забезпечити системну узгодженість нових норм із загальними засадами вітчизняного цивільного права та уникнути непередуманого запозичення іноземних правових конструкцій без урахування специфіки вітчизняної правової системи [19, с. 94].

Одним із центральних напрямів гармонізації є вдосконалення законодавства про захист прав споживачів у договірних відносинах. Право ЄС встановлює розвинену систему захисту споживачів, що включає право на отримання повної та достовірної інформації перед укладенням договору, право на відмову від договору протягом встановленого строку без пояснення

причин (право на «охолодження»), заборону несправедливих умов у споживчих договорах і спеціальні правила щодо гарантій якості товарів та послуг. Українське законодавство про захист прав споживачів за останні роки суттєво наблизилося до стандартів ЄС у цій сфері, однак ряд проблем залишається не вирішеним. Зокрема, механізм контролю за несправедливими умовами договорів потребує подальшого вдосконалення з урахуванням практики застосування відповідних директив ЄС у державах-членах. Важливим є також забезпечення ефективного правозастосування наявних норм, без якого навіть досконале законодавство залишатиметься формальним і не забезпечуватиме реального захисту інтересів споживачів [11, с. 312].

Значною проблемою для гармонізації договірного права України є наявність Господарського кодексу України, що регулює договірні відносини у сфері господарської діяльності паралельно з Цивільним кодексом. Таке дуалістичне регулювання приватноправових відносин є унікальним для пострадянського простору і не має аналогів у жодній державі – члені ЄС. Воно породжує численні колізії та непослідовності у правовому регулюванні договірних відносин, ускладнює адаптацію вітчизняного законодавства до норм ЄС і знижує правову визначеність для учасників договірних відносин. Подолання цієї проблеми через усунення Господарського кодексу або кардинальне реформування системи приватноправового регулювання є одним із найважливіших завдань рекодифікації цивільного законодавства України в контексті євроінтеграції. Порівняльний аналіз показує, що всі провідні правові системи ЄС ґрунтуються на уніфікованому приватноправовому регулюванні, що є значно ефективнішим як з точки зору правової визначеності, так і з точки зору зручності для учасників правовідносин [22, с. 156].

Гармонізація договірного права пов'язана також із необхідністю адаптації вітчизняного законодавства у сфері електронної комерції та цифрових договорів. Право ЄС активно розвивається у цій сфері: прийняті директиви щодо цифрового контенту та цифрових послуг, а також щодо продажу товарів, встановлюють нові стандарти правового регулювання, що

суттєво відрізняються від традиційних підходів до договірного права. Особливої уваги потребує регулювання договорів у цифровому середовищі, де питання ідентифікації сторін, форми договору, моменту укладення та виконання набувають специфічного змісту. Українське законодавство у сфері електронної комерції потребує суттєвого оновлення для приведення його у відповідність до актуальних вимог права ЄС, що є не лише умовою виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію, але й необхідною передумовою розвитку цифрової економіки в Україні [10, с. 183].

Таким чином, гармонізація договірного права України з правом Європейського Союзу є складним та багатовимірним процесом, що охоплює вдосконалення законодавства про захист прав споживачів, подолання дуалізму приватноправового регулювання, адаптацію до вимог цифрової економіки та реформування системи договірної відповідальності. Успішне вирішення цих завдань є необхідною умовою як для виконання зобов'язань України за міжнародними угодами, так і для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного договірного права в умовах поглиблення економічної інтеграції з ЄС.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження договору як правового інституту в цивільному праві України та країн континентальної Європи можна зробити такі висновки.

1. Договір є центральним інститутом цивільного права, що поєднує в собі кілька взаємопов'язаних аспектів: юридичного факту, що породжує, змінює або припиняє цивільні правовідносини; самих правовідносин між сторонами; а також документального відображення досягнутих домовленостей. Багатоаспектність договору зумовлює його унікальну роль у механізмі правового регулювання приватних відносин – роль, що не може бути замінена жодним іншим правовим інструментом. Договір виконує регулятивну, охоронну, інформаційну та координаційну функції, забезпечуючи динамічний розвиток цивільного обороту та реалізацію автономії волі його учасників.

2. Договірне право континентальної Європи сформувалося у результаті тривалої еволюції, що охоплює кілька якісно відмінних етапів. Відправною точкою є римське приватне право з його розгалуженою системою *contractus* та концепцією зобов'язання як правового зв'язку між кредитором і боржником. Рецепція римського права у середньовічних університетах, розвиток природно-правових ідей у XVII–XVIII століттях та великі кодифікації XIX століття – французький Кодекс Наполеона 1804 року та Германське цивільне уложення 1896 року – сформували ту систему договірної права, що є основою сучасного регулювання договірних відносин у більшості держав Європи. Кожен із цих етапів залишив суттєвий слід у сучасному праві, і розуміння їхнього впливу є необхідним для глибокого осмислення чинних правових конструкцій.

3. Принципи свободи договору та добросовісності є фундаментальними засадами договірної права, що перебувають у діалектичній єдності. Свобода договору охоплює право вільно вирішувати

питання про укладення договору, обирати контрагента, визначати вид і зміст договору. Добросовісність, у свою чергу, є необхідною умовою реального здійснення свободи договору, оскільки вона гарантує, що автономія волі однієї сторони не перетвориться на інструмент пригноблення інтересів іншої. Обидва принципи закріплені у Цивільному кодексі України та поступово утверджуються у вітчизняній правозастосовній практиці, хоча їхня реалізація ще не досягла рівня, характерного для розвинених правових систем континентальної Європи.

4. Правовий механізм укладення, зміни та припинення договору за законодавством України ґрунтується на класичній конструкції оферти та акцепту і забезпечує чітке визначення моменту виникнення, зміни та припинення договірної зобов'язання. Разом із тим ряд аспектів цього механізму потребує подальшого вдосконалення, зокрема в частині регулювання суттєвої зміни обставин як підстави для зміни або розірвання договору, уніфікації вимог щодо форми договору та її змін, а також визначення правових наслідків порушення відповідних формальних вимог.

5. Порівняльно-правовий аналіз договірної права України, Німеччини та Франції виявив як глибоке спільне коріння цих систем у романо-германській традиції, так і суттєві відмінності у конкретних правових підходах. Французька система ґрунтується на принципі консенсуалізму та після реформи 2016 року відмовилася від традиційної концепції *cause*. Германська система відрізняється високим ступенем абстрактності та системністю, включаючи концепцію абстрактності речового договору. Українська система поєднує елементи обох підходів, однак ускладнена паралельним існуванням Цивільного та Господарського кодексів, що не має аналогів у правових системах ЄС і породжує численні колізії та непослідовності у правовому регулюванні.

6. Гармонізація договірної права України з правом ЄС є складним багатовимірним процесом, що охоплює адаптацію законодавства про захист прав споживачів, подолання дуалізму приватноправового регулювання,

вдосконалення регулювання цифрових договорів та електронної комерції. Основними перешкодами на цьому шляху є збереження Господарського кодексу як паралельного регулятора договірних відносин, недостатній розвиток механізмів контролю за несправедливими умовами договорів та неповна адаптація вітчизняного законодавства до вимог актуальних директив ЄС у цифровій сфері.

Проведене дослідження показало, що для вдосконалення договірного права України необхідно здійснити кілька взаємопов'язаних кроків: завершити рекодифікацію цивільного законодавства з ліквідацією дуалізму приватноправового регулювання; розвинути механізми захисту слабшої сторони договору відповідно до стандартів ЄС; адаптувати законодавство у сфері цифрових договорів до вимог актуальних директив; посилити практику застосування принципів свободи договору та добросовісності. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз практики імплементації окремих директив ЄС у сфері договірного права в Україні та вироблення конкретних рекомендацій щодо вдосконалення відповідних норм вітчизняного цивільного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
3. Боднар Т. В. та ін. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1200 с.
4. Булеца С. Б. та ін. Цивільне право та процес : практичний посібник. Київ : Гельветика, 2022. 408 с.
5. Вавженчук С. Я. До питання класифікації договорів на односторонні та взаємні, відплатні й безвідплатні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 8–13.
6. Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2015. 352 с.
7. Гетманцев О. В., Кондрат'єва Л. А., Остафійчук Л. А. та ін. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підруч. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 412 с.
8. Грін О. О. Договори в цивільному праві України : навчальний посібник : альбом схем. Ужгород : ФОП Брежа А. Е., 2022. 219 с.
9. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С., Майданик Р. А. (за заг. ред.). Цивільне право України. Загальна частина : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 976 с.
10. Коваленко А. В. (кер. авт. кол.). Цивільне право та процес. Частина 1 : навч. посібник. Дніпро : Біла К. О., 2018. 276 с.

11. Кузнєцова Н. С. (за заг. ред.). Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 690 с.
12. Луць В. В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 118–128.
13. Луць В. В. Договір як регулятор цивільних відносин. *Право України*. 2012. № 9. С. 19–25.
14. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. Т. 1. Вступ у цивільне право : підручник. Київ : Алерта, 2012. 472 с.
15. Мічурін Є. О., Шишка О. Р. Цивільне право. Альбом схем : навч. посіб. : у 2 ч. Ч. 1. 6-те вид., перероб. Харків : Право, 2022. 220 с.
16. Мороз О. В. Поняття цивільно-правового договору. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 90–95.
17. Парасюк М. В., Парасюк В. М., Грабар Н. М. Цивільне право України (загальна частина) (у схемах та таблицях) : навч. посіб. Львів : Растр-7, 2020. 364 с.
18. Пацурківський Ю. П., Гудима-Підвербецька М. М. Цивільне право (загальна частина) : навч. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 304 с.
19. Резворович К. Р. (кер.), Юнін О. С., Круглова О. О. та ін. Реформування цивільного права в умовах євроінтеграції : навч. посібник. Дніпро : Біла К. О., 2019. 180 с.
20. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Договірне право : академічний курс. Львів : ПАІС, 2020. 464 с.
21. Сахно Ю. В. Співвідношення договірної та деліктної відповідальності в цивільному праві України, Німеччини та Франції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 168–172.
22. Сліпченко С. О., Зайцева О. Л. (за заг. ред.). Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с.

23. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільне право (особлива частина). Курс лекцій : навч. посіб. Київ : ЕКУС, 2022. 640 с.
24. Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : навч. посіб. (курс лекцій). Київ : КНЕУ, 2017. 239 с.
25. Шишка Р. Б. (кер. авт. кол.). Цивільне право України : підручник. 3-є вид., перероб. і доп. У 2 ч. Ч. 1. Загальна. Київ : Ліра-К, 2022. 796 с.